

Андрій Кобетяк¹

Обґрунтування церковної незалежності у теологічному вченні періоду пізньої Візантії

Вступ

Період Вселенських соборів однозначно є «золотим часом» канонічної та догматичної творчості отців церкви. Вселенські Собори були спричинені серйозними історичними подіями, що часто лягали в основу самих Соборів, та могли бути їхніми наслідками. Значні результати, що було досягнуто на Вселенських Соборах, лягли в основу православного догматично-канонічного вчення. Важливо відзначити, що отці 7-ми Вселенських Соборів повною, досконалою мірою розкрили вчення православної церкви відтак, якесь додаткове вчення сьогодні є стороннім для Церкви та її природи. Сьогодні ситуація склалась так, що це є важливим каменем протиріч у актуальному сьогодні питанні набуття автокефалії. Оскільки у постановах соборів немає прямої вказівки щодо формування нових незалежних церков, через відсутність потреби в таких у соборний період, ця тема сьогодні породжує значну кількість дискусій та протиріч.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у висвітленні трансформаційних процесів інституту автокефалії та його значенні у сучасній церкві. Еклезіологічна зумовленість автокефального принципу витікає із самої природи церкви. Спількування між церквами повинно відбуватись виключно на засадах миру, взаємного визнання та рівності. Узурпація церковної влади – це нашару-

¹ Державний університет «Житомирська політехніка», Україна, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6899-0571>, e-mail: kobetiak@meta.ua.

вання, якими обросла церковна інституція за століття свого існування. Тому, увага дослідження зосереджена на самому феномені Церкви в її історичній ретроспективі.

Завданням нашого дослідження є спроба напрацювання нового, альтернативного підходу до проблеми автокефалії у сучасному світі. Національний принцип, який відіграв ключову роль у становленні низки нових Помісних церков, зокрема на Балканах, вже не задовольняє сучасну церковну громадськість. На його основі неможливо вирішити проблему православної діаспори. Низка національних церков, наприклад Чорногорська, Македонська, Білоруська, борються за незалежність, проте без напрацювання альтернативної моделі процесу автокефалізації, це зроби́ти складно.

Огляд основних праць за темою дослідження

Стан наукової розробки обраної теми сьогодні неоднозначний. Тисячі виступів, публічних заяв та офіційних листів богословів та ієрархів не/визнаних Помісних церков стосовно автокефальної проблематики мають чітко виражений конфесійний характер. Полеміка та дебати між ієрархами призводить до перекручування та викривленого трактування давніх канонів та історичної церковної практики. В цілому, із проголошенням кожної нової автокефалії у Вселенській церкві загострювались дискусії щодо не/наявності права першості Вселенського престолу та соборності у контексті вирішення цього питання. Зрештою, підписання Томосу для України в черговий раз привернуло увагу ієрархії та світських вчених зі всього світу.

Класична наукова база для обґрунтування проблеми автокефального устрою та канонічної території розкривається у працях відомих вітчизняних дослідників та каноністів І. Власовського, О. Киридона, П. Кралюка, О. Лотоцького, Ю. Мулика-Луцика, О. Сагана, Л. Филипович, Ю. Чорноморця та інших, які неодноразово звертали увагу на процес зародження інституту автокефалії. Сюди ж варто віднести вчених зі світовим іменем: В. Асмуса, Д. Бінгема, А. фон Гарнака, Й. Гофманна, Й. Зізіуласа, І. Ісіченко, Дж. Робертсона, А. Карташева, Є. Кесарійського, Н. Мілаша, Є. Смірнова, С. Смірнова, К. Скурата, К. Уера, Ф. Успенського та інших.

Про важливість та актуальність обраної теми свідчить низка сучасних дисертаційних досліджень, наприклад, В. Бутинського, М. Гергелюка, А. Дідківського, Є. Заремби. Особливо важливими та ґрунтовними є праці вітчизняного науковця, який є одним із найвідоміших богословів

та ідеологів автокефалії у сучасному православ'ї, архімандрита Кирила (Говоруна).

Фундаментальним дослідженням з обраної теми є чотиритомник В. Болотова з історії становлення древньої Церкви. Двохтомник О. Лотоцького розкриває саму суть та принципи на яких повинна базуватись автокефалія. Особливе місце у системі знань про автокефалію та канонічні території церкви займає ґрунтовне дослідження сучасного американського вченого С. Сандерсона «Автокефалія як функція інституційної стабільності та організаційні зміни у Східній православній церкві». Автор пропонує власний підхід до автокефального принципу адміністративного устрою православної церкви. Він полягає у трансформації територіального принципу формування церковних адміністрацій в національний.

Отже, з одного боку, можна констатувати значний науковий та теологічний аспект актуальності зазначеної проблематики та наявність низки ґрунтовних праць. З іншого – проблема набуття автокефального статусу та чіткого визначення межі канонічної території впливу залишається відкритою. У наукових працях не простежується чіткий зв'язок між еkleзіологічною моделлю ідеальної Церкви та сучасним адміністративним укладом церковного життя. Наявність ряду малодосліджених наукових проблем, зокрема обраної, щодо автокефального облаштування Вселенської церкви значно актуалізує навколоавтокефальну тематику.

Розуміння автокефалії у древніх святоотцівських постановах

У кодекс Юстиніана I прийнято постанову про 5 світових патріархів. На Трульському Соборі 691–692 р. було поставлено 36-им канонам: «Відновлюючи законоположення 150-ма святими отцями, що зібралися в цьому богохоронному і царювальному граді і 630-ма отцями, що зібралися в Халкідоні, престолом стародавнього Риму ... будучи другим за ним. Після ж того і числиться престол великого міста Олександрії, потім престол Антіохійський, а потім престол міста Єрусалима». Знову згадують про 5-ти вселенських патріархів в останній третині IX-го століття, але в такій формі, що це положення є прямою заповіддю Божою. На так званому VIII Вселенському Соборі, тобто Константинопольському 869–870 р. уповноважений імператором, патрицій Бан (Baanes) говорив: «Бог поклав, щоб Його Церква керувалася 5-ма патріархами»². Подібно до людського ор-

² М. Posnov, *Istoriya Khristianskoy Tserkvi (do razdeleniya Tserkvey – 1054 g.)* [History of the Christian Church (before the division of the Churches – 1054)]. Kiev: Izd-vo imeni svyatitelya L'va, papy Rimskogo. 2007, p. 425.

ганізму, у якого одна голова, але 5 основних органів чуття, і Вселенська Церква керується 5-ма патріархами. Теорію про управління Церкви 5-ма патріархами повторює в XI ст. відомий письменник Михайло Псел.

Автокефалія значно вплинула на модель відносин між державою та церквою, та між державами. З внутрішньо-імперського явища вона трансформується у явище, яке почало регулювати відносини між Візантійською імперією та сусідами. Автокефалія стала вагомим інструментом дипломатії та політичної ваги на міжнародній арені. У той час реальним монополістом на автокефалію та правом її надання всередині імперії стала столична Вселенська кафедра³.

Отже, після епохи Вселенських соборів розпочинається новий період у житті церкви. Константинопольський собор 870 р. не отримав статусу Вселенського через відсутність представників від всіх Помісних церков та його історичну незначимість. Напад мусульман на Візантію відкинув церковні питання на другий план. Ще до падіння Константинополя у 1453 р. постало питання про дві автокефальні церкви слов'янського походження. Болгарський патріархат (919 р.) був першою автокефальною слов'янською православною церквою, що передувала автокефалії Сербської православної церкви (1219 р.). Однак, церковна незалежність обох церков була не тривалою та залежала від політичного фактору та воєнної обстановки.

Необхідно наголосити, що імператор та державні діячі, які відігравали важливу роль у житті церкви та важливих церковних рішеннях, інакше трактували саму суть церковних законів. Наприклад, розуміння терміну «догма, догмат» сприймалося у світському руслі. Поняття прирівнювалося до закону, певної державної норми запровадженої в конкретних історичних умовах і було загальнопогодженим та обов'язковим. Наприклад, на I Вселенському соборі було погоджено догмат про те, що Отець і Син Єдиносутні. А це означало, що догмат може бути змінений при першій необхідності. За аналогією із зміною закону чи внесенням певних поправок до нього⁴. Тому, не повинно викликати подиву рішення імператора про надання та скасування автокефалії Болгарській церкві.

Схожа ситуація значного політичного впливу спостерігалась у багатьох

³ S. Hovorun, *Teoretychni zasady pravoslavnoyi ekleziolohiyi u yiyi istorychnomu rozvytku* [Theoretical foundations of Orthodox ecclesiology in its historical development]. Kiev 2019.

⁴ YU. Mulyk-Lutsyk. *Istoriya Ukrayins'koyi Hreko-Pravoslavnoyi Tserkvy v Kanadi*. T. 3. *Ukrayins'ka Hreko-Pravoslavna Tserkva v Kanadi v yurydyktsiyi mytr*. Hermanosa [History of the Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada. Vol. 3. The Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada under the jurisdiction of Mitr. Germanos]. Vinnepch: Vydavnycha spilka «Ekkleziya». 1987.

церковних питаннях, наприклад відомий «Енотікон імператора Зенона», коли імператор намагався об'єднати православних та монофізитів у Єдину церкву заради загального миру та блага у імперії. Тобто план полягав у об'єднанні двох різних напрямків через монофелітство (дві природи, але одна воля)⁵.

Вагомим прикладом впливу держави на формування християнства є штучне об'єднання східного і західного обрядів у єдину церкву, починаючи із 589 р. (Толецький собор). Саме з цього часу єдність церков почала базуватись не на доктринальному рівні, а на рівні «механічного» поєднання за рахунок державного регулювання. У Візантії влада була кардинально проти церковних конфліктів на території імперії⁶.

Після великого розділення церкви на Східну та Західну інститут пентархії зменшився до 4, але продовжив неформально іменуватися саме пентархією (5). Константинополь обійняв перше місце в диптиху, яке стало вакантним після розриву з Римом. Відповідно посунулися й інші церкви, а отже, одне місце спорожніло. Офіційно його так і не вдалося посісти жодній церкві. Хоча в перші століття II тисячоліття було чимало претендентів на це місце: Мцхетський (грузинська) католикосат, Тирновська (болгарська), Печська (сербська) та Московська (російська) патріархії, а також Кіпрська та Охридська (сучасна Македонія) архієпископії.

І лише в наш час до Пентархії почали залучати Кіпрську церкву. Оскільки вона була заснована теж у період Вселенських соборів, хоч і не має статусу патріархату. Це дуже важливий нюанс, адже у греків існує теорія про «давні» і «нові» автокефалії. І що в перших статус і повноваження вищі саме завдяки авторитету вселенських соборів. До речі, саме через це болгари виносили питання затвердження нових автокефалій на Всеpravославний собор, аби подолати цю дистанцію⁷.

⁵ YU. Mulyk-Lutsyk. Istoriya Ukrayins'koyi Hreko-Pravoslavnoyi Tserkvy v Kanadi. T. 3. Ukrayins'ka Hreko-Pravoslavna Tserkva v Kanadi v yurysdyktsiyi mytr. Hermanosa [History of the Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada. Vol. 3. The Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada under the jurisdiction of Mitr. Germanos]. Vinnipeh: Vydavnycha spilka «Ekkleziya». 1987. p. 29.

⁶ S. Savchuk, YU. Mulyk-Lutsyk, Istoriya Ukrayins'koyi Hreko-Pravoslavnoyi Tserkvy v Kanadi. T. 1. Kyivsk'ka tserkovna tradytsiya ukrayintsv Kanady [History of the Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada. Vol. 1. Kyiv church tradition of Ukrainians in Canada]. Vinnipeh: Vydavnycha spilka «Ekkleziya». 1984, p. 8.

⁷ D. Horevoy, Vid zaborony Kyryla do skasuvannya avtokefaliyi: yaki stsenariyi sudu nad RPTS [From the prohibition of Cyril to the abolition of autocephaly: what are the scenarios of the trial of the ROC]. https://lb.ua/society/2022/01/27/504039_vid_zaboroni_kirila_

Що стосується древньої «симфонії» між державою та церквою, то відносини між ними також змінилися у післясоборний період. Доцільно навести приклад того, що патріарх Фотій (820–896 рр.) намагався забезпечити певний рівень незалежності церкви від візантійської держави, або принаймні чітко розмежувати їх. Коли імператор Василій I (царював у 867–886 рр.) вирішив оновити законодавче врегулювання церковно-державних взаємин, дві комісії розробили для нього два законопроекти: так званий «Тимчасовий закон» (Πρόχειρος Νόμος) та «Епанагогу» (Επαναγωγή). Другий із них обмежував права імператора, підпорядковуючи його закону, й водночас забезпечував більше прав для патріарха, який «єдиний здатен тлумачити правила стародавніх патріархів, приписи Святих Отців та рішення Святих Синодів»⁸. Першістю, на думку Фотія, слід користатися в душі братерства, а не «тиранії»; він наголошував на цьому у своєму циркулярному листі до східних патріархів⁹. Патріарх Фотій заперечував не першість як таку, а лише зловживання першістю. У 867 р. Фотій скликав собор, який засудив ці зловживання. Цей же собор проголосив анафему папі Миколаю I (був папою у 858–867 роках)¹⁰.

Можливості набуття церковної незалежності після Вселенських соборів

Поняття «автокефалія» в категоріальному розумінні відоме вже з епохи Вселенських соборів. Але в церковному праві часів Візантійської імперії першопочатково вживали не іменник «автокефалія», а прикметник «автокефальна». А замість того, щоб позначувати автокефальні церкви, позначали автокефальність Предстоятелів, а вже звідси витікала незалежність очолюваної ним церкви¹¹.

Період що слідував після епохи Вселенських Соборів варто охарактеризувати як дуалістичний у плані становлення структури Вселенсько-

⁸ R. Hathaway, «Anatomy of neoplatonist-s'koho metafizychnoho dokazu». U strukturі buttya: neoplatonichnyy pidkhyd Edited by R. Baine Harris, 122–136, Norfolk, VA: International Society for Neoplatonic Studies. 1982.

⁹ R. Hathaway, Iyerarkhiya ta vyznachennya poryadku v lystakh Psevdo-Dionisiya, Dordrecht: Springer. 1977.

¹⁰ S. Hovorun, Teoretychni zasady pravoslavnoyi ekleziolohiyi u yiyi istorychnomu rozvytku [Theoretical foundations of Orthodox ecclesiology in its historical development]. Kiev 2019. p. 145.

¹¹ YU. Mulyk-Lutsyk, Istoryia Ukrayins'koyi Hreko-Pravoslavnoyi Tserkvy v Kanadi. T. 4. Ukrayins'ka HrekoPravoslavna Tserkva v Kanadi v yurysdyktsiyi arkhyyepyskopa Ivana Teodorovycha [History of the Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada. Vol. 4. The Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada under the jurisdiction of Archbishop Ivan Theodorovich]. Vinnipeh: Vydavnycha spilka «Ekkleziya». 1989.

го православ'я. З одного боку утворюються та оформлюються в окремі структурні та адміністративні одиниці Сербська, Болгарська, Руська, Валаська церкви, перш за все завдяки місіонерській діяльності Константинополя. З іншого – Александрійська, Антіохійська та Єрусалимська церкви, під тиском магометан, переживають справжній занепад.

У IX ст. апеляційне право (це констатує їх верховенство) Константинопольських патріархів підтверджується в Епанагозі імператора Василя Македонянина (886 р.). Причому це право подається як давня традиція, навіть швидше безсумнівний закон, який не міг піддаватися сумніву. «Престол Константинопольський, що прикрашає столицю, визнаний першим у соборних постановках, вслід яким божественні закони велять, щоб незгоди, які виникають при інших кафедрах, доводились до відома й надходили на суд цього престолу¹².

З кінця VII ст. поширення ісламу на Сході посприяло зміцненню позиції та ваги Константинопольського патріарха. Після захоплення персами Антіохії в 611 р. патріархи на цю кафедру стали обиратися у столиці імперії. Ця практика не змінилась і тоді, коли при імператорі Никифору Фоці в 970 р. Антіохія повернулась до Візантійської імперії. Після взяття Антіохії хрестоносцями Антіохійські першоієрархи жили у Константинополі, і очевидно мали значну залежність від Вселенської кафедри та волі імператора. Схожа ситуація спостерігалася і в Єрусалимській церкві. Єрусалим захопили араби в 638 р., а потім хрестоносці в 1099 р. У цей час Єрусалимські першоієрархи жили та обиралися в Константинополі.

Період Панування мусульман над Візантією характеризується ще чіткішою ієрархією у відносинах між імперськими церквами. Де-факто Константинополь уособлює всю Східну церкву. В цей час патріархи Олександрії, Антіохії та Єрусалиму залежать від столичного першосвятителя. Можемо зробити висновок, що військово-політична ситуація в імперії та світі спричинила чітку централізацію церковно-адміністративного керування, принаймні це стосується давніх східних церков.

Важливим елементом, навіть принципом життя імперії у післясоборний період є проголошення першості миру над догмою¹³. Цей принцип

¹² Yov (Hecha), arkhimandryt. Pratsi A. Kartashova i perevazhne pravo Konstantynopol'skykh patriarkhiv [Works of A. Kartashov and the preemptive right of the Patriarchs of Constantinople]. <https://www.religion.in.ua/main/history/2490-praci-antona-kartashova-i-perevazhne-pravo.html>

¹³ YU. Mulyk-Lutsyk. Istoriya Ukrayins'koyi Hreko-Pravoslavnoyi Tserkvy v Kanadi. T. 3. Ukrayins'ka Hreko-Pravoslavna Tserkva v Kanadi v yurysdyktsiyi mytr. Hermanosa [History of the Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada. Vol. 3. The Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada under the jurisdiction of Mitr. Germanos]. Vinnipeh: Vydavnycha spilka «Ekkleziya». 1987.

було запозичено із давньоримського імперативу, який проголошував «єдиномислиє віри заради внутрішнього спокою в державі». До речі, це ще один важливий принцип та причина осудження певної течії (єресі) в період Вселенських соборів. Єресь – це те що відділялося від основної маси, було «інакомислієм», що могло призвести до порушення миру в імперії. Оскільки питання автокефалії ніколи не було питанням догматики, а входить у розділ адміністративного корпусу питань, то отці Вселенського патріархату притримувались сталої одностайності у вирішенні автокефальних питань у період аж до XIX ст. та подій на Балканах.

Отже, давній постулат «*Salus rei publicae suprema lex*» (добро суспільства – це найвищий закон)¹⁴, проникнув і в церковний стрій, що виражало і розподіл адміністративно-церковного устрою. Тобто, автокефалія певної церковної митрополії чи цілої країни повинна сприяти благу держави. Якщо це сприятиме миру та благополуччю, питання автокефалії може бути вирішено позитивно. Саме це правило повинно лежати в основі прийняття рішень про автокефалію. І саме це правило повинно бути одне із найістотніших в умовах існування сучасного глобалізованого суспільства.

У період після Вселенських соборів церква організовується послідовним чином, всупереч політичним настроям та великій геополітиці. Однак територіальний розподіл церковних автокефальних утворень і надалі керований та обмежений церковною інституцією. Тому зміни в політичній церковній географії, а також сам процес автокефалізації церков регулюється інституційною базою та підлягає державному регулюванню. Саме у період пізньої імперії виникає так званий церковний інституційний плюралізм, який був обґрунтований відомим богословом XX ст. Іоанном Мейєндорфом¹⁵. Вчений пояснював цей феномен наступним чином: у тих випадках де держава намагалась сприяти процесу становлення власної церковної незалежної структури, там церковні ієрархи намагалися апелювати до різних канонів та їх тлумачень, щоб забезпечити легітимність церковній автокефалії, наприклад у випадку з Московською церквою. Тобто, структурний плюралізм цього періоду, як і сучасності, свідчить про еластичність церковних вимог до прийняття рішення про церковну незалежність. Під впливом держави такі рішення або приймаються, відповідно відбувається апеляція до одних канонів та традиції, або ж може

¹⁴ Ibidem, p. 30.

¹⁵ J. Meyendorff, *Imperial Unity and Christian Divisions*. New York: St. Vladimir's Seminary Press. 1989.

відкидатися, тоді апелюють до інших правил та постанов¹⁶. Це означає відсутність загальноприйнятого методу.

Можемо стверджувати, що післясоборний період є перехідним етапом до нового, набагато свідомішого у самому розумінні місії та призначення церкви, а також її участі у державо – та націєтворенні. Незалежна церква поступово стає символом незалежної національної держави. З наростанням націоналізму в Європі та балканським «парадом автокефалії» ця тенденція стала яскраво вираженою. Однак, наступний період засвідчить провал націоналізму через розпад національних держав. Міграція християнського населення призвело до того, що православні більше не перебували у своїх відповідних православних країнах. Це поклато крах традиційних церковних організаційних моделей, які базувалися на територіальному або національному принципі. Період від Вселенських соборів і аж до ХХ ст. фіксує питання автокефалії як питання «індексу», яке розповідає про те, як відбувалися організаційні зміни в церкві у контексті співвідношення ролі держави та власне церковної інституції.

Отже, тривалий імперський період засвідчив дві стійких тенденції в церковному управлінні та адміністративному апараті загалом. Перш за все це теорія пентархії з підвищеною роллю столичного Константинопольського патріарха, який має значний вплив на церкву в усій імперії, власне тому і наділений титулом «Вселенський». І другою особливістю є стійкий територіальний розподіл, який і сьогодні лежить в основі адміністрування Вселенської церкви. В залежності від взаємодії чи протиставлення цих двох вирішальних тенденцій визначалось церковне життя протягом багатьох століть. Ці напрямки (пентархії у її видозміні та територіального розподілу) є визначальними у структурі Вселенської церкви і сьогодні.

Після Вселенського собору у Халкидоні певним чином змінюється риторика титулування єпископів в залежності від їх кафедр. На перший погляд немає суттєвої різниці у термінах «єпископ Олександрії» та «Олександрійський єпископ (архієпископ)». Однак, другий термін чітко вказує на першосвятительську ознаку того чи іншого ієрарха, в залежності від розташування його кафедри. У ранньохристиянський період, і навіть після перших трьох Вселенських соборів вживався термін «єпископ певного міста», наприклад Олександрії. Це означало, що він є головним не лише у самій Олександрії, але підсвідомо розумілось що і всій підвладній

¹⁶ S.W. Sanderson, Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland, College Park. 2005, p. 76.

цьому місту території. Згідно 34-го апостольського правила єпископам кожного народу (в грецькому оригіналі використано термін *ethnos*, тобто народ) потрібно визнавати першого поміж собою. Відповідно єпископ столиці автоматично вважався першим єпископом окремо взятого народу (нації). Тобто ієрарх залишається єпископом, однак має приставку з назвою свого престольного міста. Саме в епоху соборів відбуваються значні перетрубації в церковній адміністрації, адже апостоли заснували церкви виключно на автокефальному принципі, та керувалися 34-тим правилом¹⁷. Першоїєрарх столичного міста отримує титул митрополита, відповідно формуються перші митрополії, які в пізнішому становитимуть основу давніх патріархатів. З'являється новий термін «єпископ митрополії». Знову ж таки це відповідає 34-му правилу та традиціям ранньої церкви. Кожен «єпископ митрополії» був автокефальним архіпастирем, тобто очолював самостійну церкву. Така традиція іменування єпископів та їх кафедр була порушена через вплив світської влади. З'являється термін «предстоятель (митрополит, патріарх Олександрійської церкви)». Тобто ціла національна церква отримувала територіальний принцип свого формування. Адміністративний устрій, за державним зразком базується вже не за національним, а за територіальним принципом. Це означає, що всі православні, наприклад в Олександрії, повинні входити в Олександрійську церкву, відповідно підпорядковуватись «першому єпископу столичної кафедри в Олександрії». Отже, вже в період ранньої церкви автокефальний принцип існування церков, під впливом держави, змінюється у привілейований стан. Значною мірою це пов'язано із зміною національного принципу формування незалежних церков на територіальний. У період після Вселенських соборів такий принцип лише утвердився. Більшість церков опинилися всередині єдиної Візантійської імперії, відтак підпали під значний вплив державного апарату.

Зрештою, територіальний принцип розподілу церков діяв згідно розпорядження державної влади. На його основі було прийнято 38-ме правило VI Вселенського собору про що йдеться вище. Тому кожен єпископ-управитель окремої дієцезії по своєму статусу був автокефальним, і автоматично керував підлеглими йому єпископами, що керували у провінціях. Але якщо імператор заснував нове місто, якому судилося стати центром дієцезії, церква неодмінно мала реагувати та призначити туди

¹⁷ S. Savchuk, YU. Mulyk-Lutsyk, *Istoriya Ukrayins'koyi Hreko-Pravoslavnoyi Tserkvy v Kanadi*. T. 1. *Kyyivs'ka tserkovna tradytsiya ukrayintsiv Kanady* [History of the Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada. Vol. 1. Kyiv church tradition of Ukrainians in Canada]. Vinnipeg: Vydavnycha spilka «Ekkleziya». 1984, p. 8.

нового автокефального першосвятителя. Так трапилося наприклад із заснованим Юстиніаном великим містом Нова (Перша) Юстиніана, його рідним селом. Звідси слідує, що в результаті виникнення нової країни, яка прирівнюється за древніми мірками до рівня дієцезії, Вселенська церква зобов'язана відреагувати та створити всі умови для виникнення нової Помісної незалежної адміністративної одиниці.

У період що передував організації та скликання Великого Всеpravославного собору на Криті розуміння та інтерпретація поняття автокефалії прив'язувалось до державного, а не національного поділу. Спрацьовував територіальний принцип розподілу адміністративних утворень. Зокрема, у Томосі для Польської ПЦ йдеться про можливість надання автокефального статусу згідно 17-го правила Халкидонського Вселенського собору, яке свідчить про розмежування влади єпископів у межах їх областей¹⁸. Тобто, Константинополь стверджував, що автокефалія може надаватися виключно державному народові, той що прив'язаний до певного незалежного державоутворення. Таким чином робимо висновок, що без наявності незалежної країни неможливо отримати автокефальний статус для церкви¹⁹. Оскільки Польська церква спиралась на розпорядження Уряду та мала власну державність, хоча і явно не була домінуючою конфесією в Польщі, могла отримати незалежний статус.

Звідси можемо зробити висновок про те, що прикметник у назві церкви вказує на автокефальний статус церкви. Тобто назва «Українська церква» повинна вказувати на її адміністративну незалежність. Принаймні на це вказує традиція іменування церков у соборний та післясоборний періоди. Хоча паралельно допускається і назва «Київська церква», що також неодмінно повинно вказувати на незалежний статус. Сам термін «автокефалія» хоча і був у лексиконі укладачів номоканону, прямого вжитку для позначення незалежної церкви у соборний період не мав. Таким чином сама назва, наприклад «Українська автокефальна православна церква» є невірним, адже допускає тавтологію²⁰.

¹⁸ Knyha pravyl Svyatykh Apostol, Svyatykh Soborov Vselenskykh y Pomestnykh y Svyatykh Otets [Book of rules of the Holy Apostles, the Holy Councils of the Ecumenical and Local and the Holy Fathers]. Moscow. 2010.

¹⁹ YU. Mulyk-Lutsyk, Istoriya Ukrayins'koyi Hreko-Pravoslavnoyi Tserkvy v Kanadi. T. 4. Ukrayins'ka HrekoPravoslavna Tserkva v Kanadi v yurysdyktsiyi arkhyyepyskopa Ivana Teodorovycha [History of the Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada. Vol. 4. The Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada under the jurisdiction of Archbishop Ivan Theodorovich]. Vinnipeh: Vydavnycha spilka «Ekkleziya». 1989, p. 614.

²⁰ S. Savchuk, YU. Mulyk-Lutsyk, Istoriya Ukrayins'koyi Hreko-Pravoslavnoyi Tserkvy v Kanadi. T. 1. Kyiv's'ka tserkovna tradytsiya ukrajintsvy Kanady [History of the Ukrainian Greek Orthodox Church in

Однак, перехід від національного до територіального принципу у самій своїй суті порушував базове 34-те апостольське правило. Коли імперська влада почала називати автокефальні церкви «областями», окремі церкви вже охоплювали територію двох і більше народів (націй). Остаточно такий принцип було запроваджено у кодексі *Corpus Juris Civilis* імператора Юстиніана I. Як правитель кожної області не підлягав керівництву правителя іншої області, так і єпископ одного округу був автокефальним (повністю незалежним) від першоєпископа іншої області. Однак такий принцип не був до кінця виправданим, адже імперією керував один лідер – імператор. А в церкві діяли канони, які відкидали можливість існування єдиного першоєрарха, хоча імперія нав'язувала такого першоєрарха в особі «Вселенського» Константинопольського патріарха.

Висновки

Підсумовуючи сказане відзначимо, що післясоборний період охоплює час від «ідеальної» консолідації церков у п'ять великих патріархатів Риму, Константинополя, Олександрії, Антиохії та Єрусалиму, а також традиційно незалежних церков Кіпру і Грузії. І аж до проголошення автокефалії Московського патріархату та подій на Балканах. Це перехідний етап до нового, набагато свідомішого у самому розумінні місії та призначення церкви, а також її участі у державо – та націєтворенні. Незалежна церква поступово стає символом незалежної національної держави.

Поступово автокефальні утворення із національних церков трансформувались у полінаціональні угруповування під тиском імперії. Бувші автокефальні церкви-митрополії об'єднувались у потужні патріархати, які згодом утворили єдину систему загальноцерковного управління «пентархії», що було зафіксовано у корпусі цивільного права Юстиніана Великого.

В цей час спостерігається політичне підвищення ролі Константинопольської кафедри. Сучасні богослови відзначають, що справжнім контекстом піднесення цієї кафедри стала візантійська імперська теократична ідеологія. Відповідно юрисдикція Константинопольського архієпископа як Вселенського патріарха є саме імперською юрисдикцією. Отже, так чи інакше всі новонавернені народи мали бути підвітними Вселенській церкві, принаймні поки там не буде проголошено власної автокефальної

церкви. Державна підтримка поступово перетворило столичного патріарха в патріарха «імперії» (вселенського).

У період пізньої Візантії східні богослови намагалися детермінувати примат західного папства від влади Вселенського патріарха, однак на прикладі надання автокефального статусу новоутвореним Помісним церквам констатуємо, що влада столичного патріарха у східному православії була практично одноосібною та необмеженою. Ця проблема лише поглибилась у період османського поневолення.

Сьогодні стало очевидним те, що з кінця I-го до середини II-го тисячоліття автокефалія еволюціонувала у фактор політичної ідентифікації для багатьох держав. Це була запозичена імперська ідентичність. Її першоджерелом був Константинополь як велична столиця єдиної легітимної християнської імперії. Болгарія, Сербія, а пізніше Московське царство пішли тим же шляхом. Автокефалія новоутвореної національної церкви розглядалась як атрибут, який дозволив би їм імітувати Новий Рим і Візантійську імперію.

Література

- Говорун С. Теоретичні засади православної еклезіології у її історичному розвитку. Дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософських наук. Спеціальність 09.00. 14 – богослов'я. К., 2019. 623 с.
- Горевой Д. Від заборони Кирила до скасування автокефалії»: які сценарії суду над РПЦ. URL: https://lb.ua/society/2022/01/27/504039_vid_zaboroni_kirila_skasuvannya.html?fbclid=IwAR3ITSq427r6rNNUk_jtJH91U4GIWEfMwadk73FRaFpGSrCGnISy_Wdd7c.
- Йов (Геча), архімандрит. Праці А. Карташова і переважне право Константинопольських патріархів. URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/2490-praci-antona-kartashova-i-perevazhne-pravo.html>.
- Кирило (Говорун), архімандрит. Риштовання Церкви: вбік постструктуральної еклезіології. Переклад з англ. О. Паканич. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 312 с.
- Книга правил Святых Апостол, Святых Соборов Вселенских и Поместных и Святых Отец. М.: изд-во святителя Льва, Папы Римского, 2010. 447 с.
- Лотоцький О. Автокефалія. Засади автокефалії. Т. 1. Праці Українського наукового інституту. Варшава, 1935. 208 с.
- Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Т. 3. Українська Греко-Православна Церква в Канаді в юрисдикції митр. Германоса. Вінніпег: Видавнича спілка «Екклесія», 1987. 728 с.
- Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Т. 4. Українська Греко-Православна Церква в Канаді в юрисдикції архієпископа Івана Теодоровича. Вінніпег: Видавнича спілка «Екклесія», 1989. XIX, 831 с.

- Поснов М. История Христианской Церкви (до разделения Церквей – 1054 г.). К.: Изд-во имени святителя Льва, папы Римского, 2007. 614 с.
- Савчук С., Мулик-Луцки Ю., *Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Т. 1. Київська церковна традиція українців Канади. Вінніпег: Видавнича спілка «Екклезія», 1984. 616 с.*
- John H. Erickson, *The Autocephalous Church. The Challenge of Our Past* P. 92.
- Hathaway, Ronald. "The Anatomy of a Neoplatonist Metaphysical Proof." In *The Structure of Being: a Neoplatonic Approach*. Edited by R. Baine Harris, 122–136, Norfolk, VA: International Society for Neoplatonic Studies, 1982.
- Hathaway, Ronald. *Hierarchy and the Definition of Order in the Letters of Pseudo-Dionysius*, Dordrecht: Springer, 1977.
- Meyendorff, J. *Imperial Unity and Christian Divisions*. New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1989. 228 p.
- Sanderson C.W. *Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church*. University of Maryland, College Park, 2005. 196 p.
- Taft R., Interview with John J. Allen, published in *The National Catholic Reporter* 6 Feb. 2004, Religious Information Service of Ukraine. URL: [cis-director-accuses-ukrainian-government-of-encouraging-religious-conflict_n1703](https://www.ris.org.uk/cis-director-accuses-ukrainian-government-of-encouraging-religious-conflict_n1703).

References

- Hovorun, S. (2019). *Teoretychni zasady pravoslavnoyi ekleziolohiyi u yiyi istorychnomu rozvytku* [Theoretical foundations of Orthodox ecclesiology in its historical development]. Kiev, 623 s. [in Ukrainian].
- Horevoy, D. *Vid zaborony Kyryla do skasuvannya avtokefaliyi: yaki stsenariyi sudu nad RPTS* [From the prohibition of Cyril to the abolition of autocephaly: what are the scenarios of the trial of the ROC]. Retrieved January 27, 2022, from https://lb.ua/society/2022/01/27/504039_vid_zaboroni_kirila_ [in Ukrainian].
- Yov (Hecha), arkhimandryt. Pratsi A. Kartashova i perevazhne pravo Konstantynopol'skykh patriarkhiv [Works of A. Kartashov and the preemptive right of the Patriarchs of Constantinople]. Retrieved November 17, 2009, from <https://www.religion.in.ua/main/history/2490-praci-antona-kartashova-i-perevazhne-pravo.html>. [in Ukrainian].
- Kyrylo (Hovorun), arkhimandryt. (2019). *Ryshtovannya Tserkvy: vbik post-struktural'noyi ekleziolohiyi* [Church scaffolding: towards poststructural ecclesiology]. Kiev. DUKH I LITERA, 312 s. [in Ukrainian].
- Knyha pravyl Svyatykh Apostol, Svyatykh Soborov Vselenskykh y Pomestnykh y Svyatykh Otets [Book of rules of the Holy Apostles, the Holy Councils of the Ecumenical and Local and the Holy Fathers]. (2010). Moscow. 447 s. [in Russian].
- Lotots'kyy, O (1935). *Avtokefaliya. Zasady avtokefaliyi*. T. 1. Pratsi Ukrayins'koho naukovoho instytutu [Principles of autocephaly. Vol. 1. Proceedings of the Ukrainian Scientific Institute]. Varshava. 208 s. [in Ukrainian].
- Mulyk-Lutsyk YU. (1987). *Istoriya Ukrayins'koyi Hreko-Pravoslavnoyi Tserkvy v Kanadi*. T. 3. *Ukrayins'ka Hreko-Pravoslavna Tserkva v Kanadi v yurysdyktsiyi mytr. Hermanosa* [History of the Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada. Vol. 3. The Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada under the jurisdiction of Mitr. Germanos]. Vinnipeh:

- Vydavnycha spilka «Ekkleziya». 728 s. [in Ukrainian].
- Mulyk-Lutsyk, YU. (1989). *Istoriya Ukrayins'koyi Hreko-Pravoslavnoyi Tserkvy v Kanadi. T. 4. Ukrayins'ka HrekoPravoslavna Tserkva v Kanadi v yurysdyktsiyi arkhyyepyskopa Ivana Teodorovycha* [History of the Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada. Vol. 4. The Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada under the jurisdiction of Archbishop Ivan Theodorovich]. Vinnipeg: Vydavnycha spilka «Ekkleziya». 831 s. [in Ukrainian].
- Posnov, M. (2007). *Istoriya Khristianskoy Tserkvi (do rozdeleniya Tserkvey – 1054 g.)* [History of the Christian Church (before the division of the Churches – 1054)]. Kiev: Izd-vo imeni svyatitelya L'va, papy Rimskogo. 614 s. [in Russian].
- Savchuk, S., Mulyk-Lutsyk, YU. (1984). *Istoriya Ukrayins'koyi Hreko-Pravoslavnoyi Tserkvy v Kanadi. T. 1. Kyyivs'ka tserkovna tradytsiya ukrayintsiv Kanady* [History of the Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada. Vol. 1. Kyiv church tradition of Ukrainians in Canada]. Vinnipeg: Vydavnycha spilka «Ekkleziya». 616 s. [in Ukrainian].
- John, H. Erickson. (2002) *The Autocephalous Church. The Challenge of Our Past* P. 92 [in English].
- Hathaway, Ronald. (1982). «Anatomiya neoplatonist-s'koho metafizychnoho dokazu». U strukturi buttya: neoplatonichnyy pidkhid *Edited by R. Baine Harris*, 122–136, Norfolk, VA: International Society for Neoplatonic Studies.
- Hathaway, Ronald. (1977). *Iyerarkhiya ta vyznachennya porядku v lystakh Psevdo-Dionisiya*, Dordrecht: Springer. [in English].
- Meyendorff, J. (1989). *Imperial Unity and Christian Divisions*. New York: St. Vladimir's Seminary Press. 228 p. [in English].
- Sanderson S. W. (2005). *Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church*. University of Maryland, College Park. 196 p. [in English].
- Taft R. (2004). Interview with John J. Allen, published in *The National Catholic* Retrieved February 6 2004 from Religious Information Service of Ukraine. [cis-director-accuses-ukrainian-government-of-encouraging-religious-conflict_n1703](#) [in English].

Justification of Church Independence in the Theological Doctrine of the Late Byzantine Period

Summary

The article considers the main mechanisms and principles of functioning of the church-administrative system of governance of the Ecumenical Church. It is established that church life is a lively and dynamic process. The church is steadily moving forward and is forced to respond to societal demands and problems. It is proved that the formation of two approaches (Greek and Slavic) to the understanding of the structure of the system of Universal Orthodoxy was the cause of the crisis in the church. It is noted that “church misunderstandings” became apparent after the Great Council of Crete and the granting of the Tomos to the Ukrainian Church.

The study highlights the transformational processes of the institution of autocephaly in late Byzantium period, as well as its importance for the modern church. It is proved that the ecclesiological conditionality of the autocephalous principle stems from the very nature of the church. The article argues that in the Orthodox tradition there is no generally accepted interpretation of the interdependence of gaining state independence and the autocephalous status of churches.

From the point of view of Orthodox ecclesiology, it is obvious that, by its very structure, every church must necessarily be autocephalous. However, in practice, a number of national churches are waiting for Pan-Orthodox recognition for a long time. During the period of late Byzantium, autocephaly was transformed from a natural state to an ecclesiastical-political phenomenon. And in the modern period – to an exclusively political one.

It is established that the key task of modern world theology is to study the problem of autocephaly. Since the beginning of Christianity, autocephaly has become the basic principle of the apostolic foundation of the community-church, taking into account the national and ethnic characteristics of the population of the then Roman Empire. It is emphasized that autocephaly is one of the oldest institutions of the Church, which is the main feature of Orthodoxy.

It is proved that the state is always an interested party in the process of church independence. Since each independent country seeks to have its own church, it acts as a protector of the powers and rights of the church located within its territorial authority. This significantly affects the current geopolitical relations between the Local Churches. It has been established that autocephaly was an adaptation of the church to the political geography of the state. The article establishes that the Ecumenical Church, while being united in its essence, is divided into independent Local Churches on an administrative and national basis.

The article establishes that the institutional disputes of modern Local Churches in most cases are related to the “canonical territory” and the limits of their influence. This is directly related to the acquisition of autocephalous status. It is concluded that such global problems of All-Church significance can be solved exclusively by a conciliar way and reasonable means. This requires the participation of all Orthodox hierarchs, including unrecognized churches, to take into account their position.

Keywords: ecclesiology, Ecumenical Council, autocephaly, eparchy, patriarch, pentarchy, dogma, church, Byzantium, theologian

Оправдание самостоятельности церкви в теологическом учении поздневизантийского периода

Резюме

В статье рассматриваются основные механизмы и принципы функционирования церковно-административной системы управления экуменического движения. Установлено, что церковная жизнь представляет собой живой и динамичный процесс. Церковь неуклонно движется вперед и вынуждена реагировать на запросы и проблемы общества. Доказано, что формирование двух подходов (греческого и славянского) к пониманию устройства системы Вселенского православия явилось причиной кризиса в церкви. Отмечается, что «церковные недоразумения» стали очевидны после Великого Критского Собора и предоставления Томоса Украинской Церкви.

В исследовании освещаются трансформационные процессы автокефалии в поздневизантийский период, а также её значение для современной церкви. Доказано, что эклезиологическая обусловленность автокефального принципа вытекает из самой естественности церкви. В статье утверждается, что в православной традиции отсутствует общепринятая интерпретация взаимообусловленности обретения государственной независимости и автокефального статуса церквей.

С точки зрения православной эклезиологии очевидно, что по самой своей структуре каждая церковь обязательно должна быть автокефальной. Однако на практике ряд национальных церквей давно ждут всеправославного признания. В период поздней Византии автокефалия из естественного состояния превратилась в церковно-политическое явление. А в современный период – к исключительно политическому.

Установлено, что ключевой задачей современного мирового богословия является изучение проблемы автокефалии. С момента возникновения христианства автокефалия стала основным принципом апостольского основания общины-церкви с учетом национальных и этнических особенностей населения тогдашней Римской империи. Подчеркивается, что автокефалия является одним из древнейших институтов Церкви, что является главной чертой Православия.

Доказано, что государство всегда является заинтересованной стороной в процессе церковной самостоятельности. Поскольку каждая независимая страна стремится иметь свою церковь, она выступает защитником полномочий и прав церкви, находящейся в пределах её территориальной власти. Это существенно влияет на текущие геополитические отношения между Поместными Церквами. Установлено, что автокефалия была адаптацией церкви к политической географии государства. В статье установлено, что Вселенская Церковь, будучи единой по своей сути, делится на самостоятельные Поместные Церкви по административному и национальному признаку.

В статье установлено, что институциональные споры современных Поместных Церквей в большинстве случаев связаны с «канонической территорией» и пределами их влияния. Это напрямую связано с приобретением автокефального статуса. Делается вывод о том, что такие глобальные проблемы общецерковного значения могут решаться исключительно соборным путем и разумными средствами. Для этого необходимо участие всех православных иерархов, в том числе непризнанных церквей, с учетом их позиции.

Ключевые слова: еkkлезиология, Вселенский собор, автокефалия, епархия, патриарх, пентархия, догмат, церковь, Византия, богослов